

A sárvár-újszigeti nyomda könyvdíszei

Kevés XVI. századi magyar nyomda kezdte működését olyan kedvező körülmények között, mint az 1536–1537 táján berendezett sárvár-újszigeti könyvsajtó.¹ A nyomda szellemi irányítója és korrektora a tudományos képzettségű és írói ambícióktól vezetett SYLVESTER János volt, a vállalkozás anyagi fedezetét NÁDASDY Tamás, az ország egyik leggazdagabb főura, biztosította. A nyomdaalapítás gondolata minden bizonnyal SYLVESTERTől eredt. SYLVESTER 1527-ben a krakkói VIETOR-cégnél folytatott korrektori tevékenysége alatt tapasztalhatta, milyen nehézségeket okoz magyar szövegnek idegen nyelvhez készült betűtípusokkal való kinyomtatása. Érthető, hogy a már 1536-ban készülő — vagy legalább tervbevett² — újszövetség-fordítását magyar szöveg nyomtatására berendezett hazai nyomdában kívánta megjelentetni.

A ma ismert két sárvár-újszigeti kiadvány — SYLVESTER *Grammatica hungarolatina* (1539, RMK. I. 14.) című tankönyve és SYLVESTER *Uj Testamentum*-fordítása (1541, RMK. I. 15.) — a nyomdavezető igényességének és a mecénás bőkezűségének bizonyítéka. A kiválóan felszerelt nyomda magyar, latin, görög betűkészlettel, a magyar nyelv sajátos hangjait kifejező speciális jelekkel, fametszetes héber betűkkel, fametszetes fejezetcímekkel, címsorokkal és számos könyvdísszel rendelkezett.

A külföldön többnyire jövedelmező könyvnyomtatás hazánkban ilyen gondos munka ellenére sem talált megértésre. Az *Uj Testamentum*-ot terjesztő ABÁDINAK útiköltsége is alig térült meg,³ a *Grammatica* példányai pedig évek múlva is NÁDASDY kamrájában porosodtak.⁴ A sikertelenség SYLVESTERT és a kiválóan képzett nyomdászt, ABÁDI Benedeket is elkedvetlenítette; ez is

¹ A sárvár-újszigeti nyomda történetére vonatkozólag I. GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. s az ott megadott irodalom; továbbá FITZ József: *A nyomdászat dicsérete* [Bp. 1941.]; FITZ József: *A régi nyomdák gazdálkodása*. Magyarságtudomány, 1942. I. köt. 184–194. l.; BALLAGI Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472–1877*. Bp. 1878.; H. KISS Géza: *Sylvester János élete és munkássága (1504–1555)*, Tahitótfalu, 1926.; KOVÁTS S. János: *A könyvnyomtatás története Vas megyében*. Szombathely, 1891.; PAYR Sándor: *Erdősi Sylvester János sárvári tanító és magyar bibliafordító*. Bp. 1905.; *Ua.*: *A nádorispán udvara*. Sopron, 1903.; *Ua.*: *Nádasdy Tamás grófék háztája*. Bp. 1895.; RÉVÉSZ Imre: *Erdősi János magyar protestáns reformátor*... Debrecen, 1859.; VARJAS Béla ismertetése SZENTKÚTY Pál: *Régi hazai nyomdák mintakönyvei*. Bp. 1940. c. művéről. Magy. Könyvszle. 1940. 412–415. l.

² HORVÁTH János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1953. 148. l.

³ ABÁDI Benedek levele NÁDASDY Tamáshoz. Sárvár, 1541. máj. 29. Irodalomtörténeti Közlemények. III. évf. 94. l.

⁴ SYLVESTER János levele NÁDASDY Tamáshoz. Bécs, 1547. szept. 26. Irodalomtört. Közl. III. évf. 96. l.

egyik oka lehetett annak, hogy a nyomda néhány évi tevékenység után — 1543 márciusa előtt⁵ — felozlott.

A két ismert újszigeti kiadvány a magyarországi könyvdíszítés történetében fontos határkő: SYLVESTER János *Uj Testamentum*-fordítása az első illusztrációkkal díszített magyar könyv. Kiállítása páratlan gondosságról tanúskodik. A mű fametszetes kerettel ellátott címlapján a szöveg vörös nyomással, fadúceról készült. A lépcsőzetes elhelyezésű sorok alatt szőlőlevelekből képzett záródísz látható. A terjedelmes műben 1 lapnagyságú fametszet, 6 nagyobb méretű apostol-ábrázolás és 100 kisebb illusztráció található; jó néhány illusztráció többször ismétlődik. A könyv utolsó levelét a mecénások — NÁDASDY Tamás és felesége, KANIZSAY Orsolya — finom kidolgozású, egyesített címere díszíti. Alig akad olyan levél, amelyet legalább egy iniciálé ne élénkítene.

A jórészt anyagi nehézségekkel küzdő XVI. századi magyar nyomdák nem rendelkeztek olyan fametszet-készlettel, amely kiadványaik hasonlóan díszes és változatos illusztrálását lehetővé tette volna. A nyomdászat kevés esetben bizonyult jövedelmező vállalkozásnak a három részre szakadt, gazdaságilag leromlott országban. Az anyagi megalapozottság hiánya nem csekély mértékben hozzájárult ahhoz, hogy XVI. századi nyomdáink egy része csak rövid ideig tudta fenntartani magát vagy a támogatást és védelmet biztosító mecénások tartózkodási helyéhez igazodva, különböző helyeken folytatta tevékenységét.⁶

A tőkeszegény és zaklatott körülmények között működő nyomdákban a könyv külseje iránt való igényesség rendszerint háttérbe szorult. Szép kiállítású könyv többnyire csak azokban a nyomdákban látott napvilágot, amelyek a töröktől kevésbé veszélyeztetett területeken, politikai és felekezeti támadások ellen védelmet nyújtó és olvasóközönséget biztosító városban belül működtek.

A három részre szakított, XVI. századi Magyarországon HONTERUS könyvsajtója volt az első, amelynek munkásságát az említett kedvező körülmények segítették. Az ismert korai brassói nyomtatványok a sárvár-újszigeti kiadványokkal egy időben készültek. Ezeket az izléses kiállítású könyveket csak címlapkeret, fametszetes mesterjegy, néhány címer, térkép vagy zárómetszet díszíti. Illusztrációt ritkán és szerény mértékben alkalmazott a brassói nyomda. Az 1557-ben WAGNER Bálint költségén kiadott *Novum Testamentum*ban (RMK. II. 74.) négy evangélista-ábrázolás látható s a legzadagabban díszített brassói kiadványban — WAGNER Bálint *Imagines mortis selectiores*ében (1557, RMK. II. 75.) — is csupán 18 illusztráció található.

Az 1550-ben induló HOFFGREFF—HELTAI-nyomda életképességét a gyorsan fejlődő Kolozsvár magyar olvasótáborra és a nyomdavezetők élelmes kiadói politikájára biztosította. A meginduláskor csak néhány illusztráció, két izléses iniciálé-sorozat és egy-két zárómetszet állt a nyomdavezetők rendelkezésére. Ezzel magyarázható, hogy HELTAI Gáspár magyar nyelvű biblia-kiadásának egymást követő kötetait — SYLVESTER *Uj Testamentum*-fordításához hasonló nagyszabású vállalkozását — iniciálék mellett mindössze egyetlen illusztrációval látta el. A kolozsvári biblia-kiadások fametszetes

⁵ ABÁDI Benedek 1543. márc. 22-én beiratkozott a wittenbergi egyetemre. *Régi Magyar Költők Tára* II. 434. l.

⁶ FITZ József: *A vándornomdák*. Magyarságtudomány, 1943. II. köt. 13—35. l.

díszítése, a sárvár—újszigeti *Uj Testamentum* kiállításához viszonyítva, szerény, szegényes. A legtöbb fametszetet tartalmazó kolozsvári könyv, ifj. HELTAI Gáspár *Cisioj*ának második kiadása (1592, RMK. I. 256.), 62 illusztráció felhasználásával készült. A magyarországi viszonylatban feltétlen gazdagnak minősíthető kolozsvári fametszet-állomány ötven évi, többé-kevésbé tervszerű gyarapodás eredménye volt, amit nem egy reprezentatív mű pompás kiállítására, hanem számos népszerű könyv vonzóvá tételére alkalmazott a HOFFGREFF—HELTAI-nyomda.

Hasonló eredményre jutunk a XVI. századi debreceni könyvek vizsgálatánál. Debrecenben HUSZÁR Gál és TÖRÖK Mihály rövidéletű sajtója után hosszabb-rövidebb ideig a Bécsből Magyarországra menekült HOFFHALTER Rafael és fia, Rudolf is dolgozott. A lengyel származású nyomdászcsalád magyarországi kiadványaiban a híres bécsi HOFFHALTER-nyomda fametszet-készletének jó néhány darabja felismerhető: e metszetek túlnyomó többsége azonban könyvdísz s nem nagyszabású kiadvány szemléltetéséhez készült illusztráció.

A negyedik megalapozottabb s fametszetekkel is jobban ellátott XVI. századi könyvsajtónk a nagyszombati nyomda volt, amelynek a magyar könyvillusztráció történetében később oly fontos szerep jutott. Az egykori bécsi jezsuita nyomda felszerelésével dolgozó nagyszombati sajtó 1577—1578-ban kezdte működését. Nem érdektelen, hogy a jól felszerelt nagyszombati nyomda összes XVI. századi termékében nem alkalmazott annyi fametszetet, mint a negyven évvel korábban működő sárvár—újszigeti nyomda egyetlen kiadványában.

A nem említett, korabeli magyar nyomdák fametszet-készlete még szerényebb: kezdetleges iniciálék, zárómetszetek, bélyegdíszből összeállított keretek között ritkán látható egy-két tetszetős illusztráció. Egyetlen olyan XVI. századi magyarországi nyomtatványt sem ismerünk, amely a sárvár—újszigeti *Uj Testamentumot* illusztráló fametszetek gazdagságával vetekedhetnék.

Az újszigeti nyomda első kiadványa, SYLVESTER *Grammaticaja* (RMK. I. 14.) még nem ilyen díszes kiállítású. Az iskolai használatra szánt könyvekben abban az időben ritkán alkalmaztak fametszetes illusztrációkat vagy különlegesen szép könyvdíszeket. A *Grammatica* díszítési módja a korai HONTERUS-kiadványokéhoz hasonló: a címlapot fametszetes keret ékesíti, a fejezeteket iniciálék nyitják meg. A ma ismert egyetlen példányban (Országos Széchényi Könyvtár) 8 iniciálé látható, kettő közülük megismétlődik.

A *Grammatica* 125 × 80 mm nagyságú címlapkeretét négy lécc alkotja. A fametszeteken a díszítő motívumok vízszintes sávozású háttérből rajzolódnak ki. A felső és alsó lécnél az ilyen módon kialakított alap és a metszet külső vonalkerete között keskeny fehér sáv fut körül. A felső lécc (23 × 75 mm) középpontjába helyezett medaillon JÓB történetének több eseményét összegző illusztrációját zárja magába. A medaillont jobbról levéltestű nőalak, balról szakállas torzlény tartja. A két figurának stilizált levelekből képzett alsó teste csigavonalba hajló virágdíszben végződik.

A keret alsó léce (30 × 75 mm) hasonló felépítésű. Középen, valamivel nagyobb medaillonban, ESZTER és AHASVÉRUS király találkozása látható. AHASVÉRUS baldachinos trónján ülve fogadja a szolgálotól kísért ESZTERt s jobb kezével a kegyelmet jelentő pálcát nyújtja feléje. A medaillontól balra — szőlőlevelekből alkotott díszítés között — fiatal férfi, a metszet jobb

oldalán ifjú nő aktja látható. A két figura — az ADAM — HEVA felirat szerint — az első emberpárt ábrázolja.

A címlapkeret két oldalléce azonos méretű (70×13 mm) és igen hasonló díszítésű. Mindkét lécen vízszintesen sávozott alapon reneszánsz váza és levéldísz fog közre egy-egy medaillont. A baloldali a NÁDASDY-címer és afölött TN betűk, a jobboldali VK monogram alatt a KANIZSAY-címer látható. A lécek összeillesztése primitív: a címszöveg és a két oldalléc szélesebb, mint a felső és alsó léc. Ezt a nagyon is szembevetendő szépséghibát a nyomda a keret belső szélénél az alsó és felső léc mellé helyezett bélyegdíszsel igyekezett eltüntetni.

Az *Uj Testamentum* címlapkerete (163×122 mm, I. tábla, 1. kép) hasonlóképpen négy lécből áll. A két oldalléce (163×12 mm) magas talapzatra helyezett és 2—2 címerpajzzsal díszített féloszlop alkotja. A jobboldali pajzsokban a hármás halomból kiemelkedő kettős kereszt, illetve KANIZSAY Orsolya címere látható. A baloldali oszlopon levő felső pajzs Magyarország hétszer vágott címerét ábrázolja, az alsó pajzs NÁDASDY Tamás címerét zárja magába. A két léc talapzati részén — félkör alakú, fülkeszerű sávozott bemélyedésben — I, illetve S betűből álló kézjegy⁷ utal a metszet készítőjére. Ugyanezt az I. S. mesterjegyet a címlapon elhelyezett záródísz két szélső szőlőlevelében is megtaláljuk.

A címlapkeret felső lécében (30×95 mm) a metszet középpontjába helyezett medaillon Lőr feleségének sóbálvánnyá változását szemlélteti. A medaillon mellett, stilizált állat- és virágdíszítés közül, balról EZSALÁS, jobbról JEREMIÁS próféta alakja emelkedik ki. A két férfi mellén — ESAIAS, illetve IEREMIAS felirattal ellátott — mondatszalg ívelődik.

Az alsó léc (37×94 mm) középső köralakú jelenete az érc kígyó felállítását mutatja be. A léc két szélén, bőségszaruból és növényi motívumokból képzett díszítés között, balról vállán kőlapot, jobbában oroszlánt tartó férfi, jobbról kivont karddal ábrázolt ifjú nő áll. A metszet felső szélénél végigfutó fehér sávban a két bibliai személy neve — SÁMSON — JUDIT — olvasható.

Az *Uj Testamentum* és a *Grammatica* figurális jelenetekkel díszített léceinek kompozíciós felépítésében, technikai kivitelében és díszítő motívumaiban észlelhető hasonlóság meggyőzően tanúsítja, hogy e metszetek azonos mester alkotásai. A szóban levő lécek a két könyv egyéb fametszetes díszítő határozottan eltérnek. Hasonló stílusú fametszet más XVI. századi Magyarországon megjelent könyvben sem található.⁸

Ez a szerkezeti megoldás és díszítő módor jellemzi azonban a bécsi SINGRIENER-nyomda kiadványainak számos metszetét. PESTI Gábor 1536-ban Bécsben kiadott *Novum Testamentum*ának címlapkeretét kétségkívül ugyanez a mester készítette.⁹ A felső és alsó léc középpontjában itt is egy-egy jelenet magába foglaló medaillon látható. E metszetek alapja is sávozott s a stilizált levél-, virág- és egyéb reneszánsz díszítő motívumok közé a sárvár-újszigeti figurákhoz hasonló merev puttók, torzlények alakja vegyül. A két oldalléc beosztása eltér a megszokott kompozíciós elvtől; a jellegzetes szárnyas,

⁷ Révész *id. m.* 24. 1.

⁸ Ugyanennek a bécsi kismesternek egy másik metszete azonban — PESTI Gábor: *Novum Testamentum* (Wien, 1536. Singriener) 152b lev. — az 1596-ban Nagyszombatban megjelent *Agendarius*-ban (RMK. I. 284) is megtalálható.

⁹ CZAKÓ Elemér: *A sokszorosító művészet*. Az iparművészet könyve. Szerk.: RÁTH György. Bp. 1902. I. köt. 475. 1.

levéltestű puttóalakok azonban meggyőzően tanúsítják, hogy ezek az ún. evangélista-lécek is a szóban levő mester alkotásai.

A PESTI-féle *Novum Testamentum* keretdíszének felső és alsó léce és ugyanennek a mesternek két új oldalléce alkotja Friedrich NAUSEA bécsi püspök *Zwuo sonderliche Predige* című művének (Wien, 1535. Singriener) címlapkeretét. Az említett metszeteknél szembetűnőbb hasonlóság kapcsolja a sárvár—újszigeti keretléceket az ún. *Kaufordnung*¹⁰ (I. tábla, 2. kép) címlap-metszetéhez. Az impressum nélküli kiadvány kétségkívül a SINGRIENER-nyomdából került forgalomba.¹¹ A címlapon elhelyezett nagyméretű fametszet (58 × 168 mm) a keretdísz alsó záróléce. Kompozíciója az említett metszete-kéhez hasonló: középen medaillonban az érc kígyó felállítása, attól balra reneszánsz díszítő motívumok között az első emberpár, jobbra KAIN és ÁBEL küzdelme látható.

Az érc kígyó felállításának bemutatása a sárvár—újszigeti *Uj Testamentum* címlapkeretének alsó lécében is megtalálható s a két jelenet kompozíciója és néhány részlete feltűnően hasonló. Ugyanez áll a díszítő motívumokra is. A bécsi metszet virágdíszeit, delfin- és puttóalakjait a sárvár—újszigeti léceken leegyszerűsített, szegényesebb megoldásban, de gyakran ugyanabban az elhelyezésben látjuk viszont. Az azonos mesterkéz legszembetűnőbb bizonyítéka a sajátos, kissé merev akt-ábrázolás: a fametsző a meztelen emberi test formáit a körvonalakra merőlegesen helyezett sávózással érzékelteti; aprólékosabb belső mintázást, kereszt-sávózást sehol nem használ.

A két sárvár—újszigeti kiadvány keretlécei tehát a bécsi SINGRIENER-nyomda számára dolgozó mester alkotásai. Minthogy az *Uj Testamentumot* díszítő egyéb könyvdíszeken is bécsi hatás észlelhető, szükségesnek látszik, hogy legalább vázlatosan érintsük a XVI. század első felében virágkorát élő bécsi fametszés fejlődését irányító idegen hatásokat és helyi stílusterképeket.¹²

Bécsben meglehetősen későn, 1482-ben vert gyökeret a könyvnyomtatás. A helyi könyvkiadás megindulása előtt Augsburg látta el a város könyvszükségletét. A két város közti szoros kapcsolat és a nagy számban beözönlő augsburgi kiadványok hatása a korai bécsi könyvillusztrációkon is észrevehető. Legszembetűnőbben lemérhető ez a hatás a korai bécsi fametszők

¹⁰ *Ordnung und Mass, wie die fremden und ausslendischen kaufleüt iren kauffschatz unnd kaufmans waaren, Burgern und gesten hie zu Wien hingeben unnd verkauffen sollen.*

¹¹ SINGRIENER 1540-ben privilégiumot nyert a fejedelmi rendeletek kinyomtatására. Ilyen jellegű kiadványainak többsége kolofon nélkül jelent meg. L. A. MAYER: *Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482—1882*. Wien, 1883. Bd. I. S. 38.

¹² A bécsi könyvdíszítésre vonatkozólag l.: Hedwig GOLLOB: *Der Wiener Holzschnitt von 1490 bis 1550*. Wien, 1926., *Ua.*: *Die Initialserien aus Wiener Incunabeln und Frühdrucken*. (Studien zur deutschen Kunstgeschichte, Heft 309.) Strassburg, 1941., *Ua.*: *Der Wiener Buchtitel aus der deutschen Kleinmeisterzeit*. Buch und Schrift 1929. S. 47—49., *Ua.*: *Wiener Titelblätter und Signete der Renaissancezeit*. Gutenberg Jahrbuch 1942/1943. S. 198—213., *Ua.*: *Wappenholzschnitte aus Wiener Frühdrucken*. Gutenberg Jahrbuch, 1930. S. 166—174., *Ua.*: *Der Wiener Renaissancekünstler mit der Signatur A. N.* (Studien zur deutschen Kunstgeschichte, Heft 308.) Strassburg, 1937., *Ua.*: *Systematisches beschreibendes Verzeichnis der mit Wiener Holzschnitten illustrierten Wiener Drucke vom Jahre 1482—1550*. (Studien zur deutschen Kunstgeschichte, Heft 232.) Strassburg, 1925. *Ua.*: *Studien zur deutschen Buchkunst der Frühdruckzeit . . . Der Schmuck des Wiener Buches*. Leipzig, 1954., *Ua.*: *Winterburgers! buch-künstlerische Beziehungen zu Oberitalien*. Gutenberg Jahrbuch, 1936.

plasztikus ábrázolásra való törekvésében és nyugodt, lekerekített redőkezelésében.

A XVI. század első tizedében már nyomon követhető a bécsi fametszeteken a realista törekvések térhódítása. Az 1503-ban megjelent *Missale Pataviense* kánonképe már átmenetet képez a gótikus transcendentalizmusból a valósághoz közeledő ábrázoláshoz.¹³

A fekete alapú fametszetek alkalmazása az olasz könyvdíszítés hatására terjedt el Bécsben. Nagy kedveltségének oka abban rejlik, hogy ezeken a fametszeteken a bécsi mesterek sajátos művészi törekvése — a fény- és árnyékhatások fokozása, a fényel való mintázás — különleges mértékben érvényesíthető. A korabeli bécsi fametszés másik szembetűnő helyi vonása a formák, motívumok megelevenítése volt. A korábban sematikus kiterített gótikus virág- és levélformák plasztikus, térérzetet keltő növényekké alakultak, sőt még a fantázia-szülte növényi kompozíciók is élettel teltek meg. Ennek a fejlődésnek legkiválóbb mesterei a J. C. és A. F. kézjegyű fametszők voltak.

Új fejezetet jelentett a bécsi könyvdíszítés fejlődésében az első két név szerint is ismert bécsi fametsző — Hans REBELL és Richard ATZEL tevékenysége. Hans REBELL fametszetein francia és baseli hatások egyaránt felfedezhetők. A Richard ATZELLal közösen tervezett, puttókkal és népi jelenetekkel díszített iniciáléihoz HOLBEIN nagy sikert aratott iniciáléi adhatták az ötletet.

A bécsi kismesterek köre — amelyhez a sárvár-újszigeti címlapkeretek metszője is tartozott — az 1530-as években alakította ki sajátos fametszői stílusát. A bécsi fametszés korábbi művészi törekvései és vívmányai — plasztikusság, festői hatás, realista megjelenítés — kevésbé észlelhetők ezeken az alkotásokon. A fametszetek vízszintes sávozással borított, semleges háttérben síkban kiterítve helyezkednek el egymás mellett a stilizált díszítő motívumok és a merev, bábszerű emberi alakok.

Ezek a metszeteken az illusztrációs célt szolgáló képi megjelenítés elveszti uralkodó jellegét s rendszerint kis medaillonokba szorul. Távlát, térhatás csak ezeken a kis jeleneteken észlelhető s a korábbi bécsi fametszetek fényjátéka is csupán igen szerény mértékben érvényesül. Ennek a zárt, ornamentális díszítésnek legszebb emléke NAUSEA: *Zwuo sonderliche Predige* (Wien, 1535. Singriener) című művének említett címlapkerete. Az ún. JUDIT-léc — Friedrich NAUSEA: *Oratio in sacrosanctam Jesu Christi nativitatem* (Wien, 1536) című művének címlapdíszje — ennek a dekoratív stílusnak már jóval kötetlenebb és művészebb színvonalat képviselő reprezentánsa.

A két sárvár-újszigeti keret szervesen beilleszthető az ismertetett SINGRIENER-lécek sorába s így jelentős mértékben gazdagítja a jellegzetes fametszői stílusban dolgozó bécsi kismester oeuvre-jét. A külföldi szakirodalomban is névtelenül tárgyalt mester kilétének meghatározásához azonban e magyarországi emlékek sem nyújtanak útbaigazítást.

A sárvár-újszigeti kiadványok díszítésén dolgozó másik fametsző az I. S. kézjegyről ismert mester. Szembetűnően kitett kézjegye először a MÁTÉ apostol evangéliumának kezdeténél elhelyezett illusztráción (II. tábla, 1. kép) látható. A 61 × 97 mm nagyságú fametszet ablaknyílás elé helyezett asztal mellett ábrázolja az írásba merült apostolt. Az illusztráció bal oldalán tekercest tartó angyal áll. A metszet jobb felső sarkában tisztán kivehető az I és S betűk egymásra helyezésével nyert fametszői kézjegy.

¹³ H. GOLLOB: *Der Wiener Holzschnitt* ... S. 14–15.

Ugyanez a metszet ismétlődik a mű 48a levelén. Itt a másodízben felhasznált illusztrációnak MÁRK apostolt kell szemléltetnie, s ezért a fametsző a dúc baloldali részét oly módon alakította át, hogy az angyal helyén oroszlánt ábrázolt.

A metszet harmadszori felhasználásakor (II. rész, 134a lev., JÚDÁS apostol szemléltetésére) az illusztráció baloldali részén már csak egy husáng látható. Ez az átalakítás olyan gondatlanul történt, hogy a metszet vonalkeretének kétszeri megtörése világosan mutatja az utólagos változtatást.

LUKÁCS apostol illusztrációja (78a lev., 62 × 93 mm) a pulpitus mellett dolgozó apostolt oldalnézetben ábrázolja. A díszes karosszék mögött az evangélista szimbólum-állata — az ökör — látható. Két másik fametszet JAKAB apostolt (68 × 94 mm, II. rész, 112b lev.) bábos korláttal körülvett teraszról nyíló nyitott előtérben, PÉTER apostolt (68 × 95 mm, II. rész, 117b lev.) két oszlop között, pulpitusnál ülve ábrázolja.

Az illusztrációk háttére többnyire fehér vagy vízszintes sávozással borított fal. Az épületrészek, ajtók, ablakok rajza sokszor elnagyolt vagy hibás. A fametsző erős körvonalakkal mintáz s csak nagyon kevés — többnyire rövid, párhuzamos vonalakkal álló — belső sávozást használ. A kereszt-sávozás rendkívül ritka ezeken a metszeteken.

Ugyanezzel a technikával készült, de mozgalmasabb kompozíciójú jelenet PÁL apostol (74 × 96 mm, II. rész, 82a lev.) és JÁNOS apostol (61 × 92 mm, 124b lev.) illusztrációja. Különösen az utóbbi lep meg hangulati gazdagságával. Az ifjú apostol nem egészen a metszet középpontjában ül, ölében könyv, jobbában toll, tekintete a felhők között megjelenő Madonnára irányul. A metszet bal sarkában JÁNOS apostol jelképe, a sas látható. A háttérben kopár hegyvonulat húzódik, alatta sematikusan jelzett városrészlet. Ennek az illusztrációnak a megkomponálásában az I. S. mestert az Európa-szerte elterjedt ikonográfiai típus segítette.

Az illusztrációk közül csupán a három változatban használt első fametszeten látható az I. S. mesterjegy. A jelenetek kompozíciója és kivitele azonban meggyőzően tanúsítja, hogy az összes apostol-ábrázolás az I. S. mester munkája.

Az *Uj Testamentum* szövegét a nagyméretű fametszeteken kívül száz kisebb illusztráció szemlélteti. A száz fametszet közül jó néhány többször ismétlődik.¹⁴ A többnyire téglalap alakú kis metszetek oldalmérete 35 és 48 mm között ingadozik.

Ilyen viszonylag kisméretű illusztrációkat Olaszországban már a XV. században használtak missalek s egyéb vallásos kiadványok díszítésére.^{14/a} Ezek az iniciálé-nagvságú fametszeteken a cselekmény rendszerint erős körvonalakkal rajzolódik ki a fehér háttérből. A korai olasz előképeket általában világos kompozíció és mértéktartó belső mintázás jellemzi. Hozzánk Bécs közvetítésével jutott el ez az illusztráció-típus.

A sárvár—újszigeti kisméretű illusztrációk három sorozatba oszthatók¹⁵. A legsikerültebb metszetek a négy evangélista írását szemléltetik. Ezek közül az 5b levelén elhelyezett, JÉZUS megkísértését ábrázoló fametszet a leg-

¹⁴ L. a fametszetek corpusában az illusztrációk ismertetését.

^{14/a} *Missale Strigoniense*. Venezia, 1498, Johannes Emericus; *Missale Quinecclesiense*. Venezia, 1499. [Johannes Emericus].

¹⁵ A metszetek ismertetését dolgozatunk végén, a fametszetek corpusában adjuk.

fontosabb. A metszet (*III. tábla, 2. kép*) középpontjában JÉZUS és a sátán áll. E jelenet baloldalt a háttérben egy torony tetején és a jobboldalt ábrázolt hegy csúcsán megismétlődik, híven követve a szöveget. Az illusztráció jobb sarkában egy kövön az I. S. mesterjegy látható.

Több illusztráción nem sikerült a fametsző kézjegyét megtalálnunk. Bizonyos ismétlődő kompozíciós elvek és kivitelezési sajátosságok alapján azonban joggal feltehető, hogy ezeket a kisméretű illusztrációkat is az I. S. mester készítette. A legtöbb metszet középpontjában JÉZUS áll s így alakja önként kívánczik az összehasonlításra. Fejét rendszerint jellegzetes, három csúcsba ágazó és meglehetősen hosszú vonalakból képzett glória veszi körül. Öltözete többnyire földig érő köpeny, amit csupán néhány függőleges vonás és egészen kevés vízszintes sávozás tagol.

A sorozat néhány darabja kitűnik ügyes felépítésével, lekerekített vonalvezetésével, plasztikus ábrázolásával (*III. tábla, 1–6. kép*). Az evangéliumi szöveget szemléltető metszetek összességét tekintve szembetűnő, hogy a kisméretű és többnyire sokalakos jelenetek szerkezete művészebb, mint az I. S. mester nagyméretű apostol-ábrázolásaié. A kompozíció majd minden esetben sikerültebbnek mondható, mint az emberi alakok ábrázolása. Mindkét jelenség arra utal, hogy ezek az illusztrációk nem lehetnek az I. S. mester önálló művei, hanem külföldi mintaképek után készítette őket.

Az *Új Testamentum* utolsó fejezetét, JÁNOS jelenéseinek szövegét, kezdetlegesebb felépítésű és elnagyoltabb kivitelű metszetek szemléltetik (*III. tábla, 10–12. kép*). A harmadik sorozat az apostolok cselekedeteit illusztrálja. Ezek a metszetek méretre és alakra is feltűnően eltérnek a két első sorozat darabjaitól. Az illusztrációk kidolgozása gyakran feltűnően durva [163a, 166a (*III. tábla, 9. kép*), 175b, 199a lev.]. A merev, vastag körvonalakon belül csupán minimális belső árnyalás látható.

A három sorozat színvonalkülönbsége nyilvánvaló. Figyelmet érdemel azonban, hogy a harmadik sorozat metszetei között is akad meglepően jó felépítésű, távlatot, mozgást helyesen érzékeltető, lekerekített vonalvezetésű illusztráció (*III. tábla, 7–8. kép*). Az illusztrációk részleteinek vizsgálata arról is meggyőző, hogy kidolgozásbeli eltérések nemcsak sorozatonként vagy metszetenként, hanem egy metszeten belül — két figura ábrázolásánál — is észlelhetők. Így pl. a II. rész 147b levél illusztrációján (*III. tábla, 11. kép*) MÁRIA vonzóan ábrázolt alakjával szemben az Úr felhők közti megjelenítése bántóan elnagyolt.

A sorozatok közti színvonalkülönbséget tehát nemcsak gyakorlatlanabb metsző közreműködése, hanem mintaképek hiánya, a kimunkálандó dúc kisebb mérete, a munka sürgőssége is okozhatta. Bizonyos azonban, hogy az *Új Testamentum* fametszetein az I. S. mesternél járatlanabb fametsző is dolgozott; a legkezdetlegesebb illusztrációkat [163a, 166a, 175b, 177b, 199a, II. rész 146b, 154b, 155a, 156a (*III. tábla, 9. és 12. kép*)] ez a hiányosan képzett fametsző készíthette.

Az *Új Testamentum* KRISZTUST a keresztfán ábrázoló, lap nagyságú fametszete (156b lev., 156 × 108 mm) az I. S. mester munkája. Az illusztráció kompozíciója eltér a XV–XVI. századi kánonképek megszokott ikonográfiai sémájától. A metszet figyelmet érdemlő sajátossága az is, hogy a kereszten elhelyezett táblán a szokásos INRI rövidítés görög és héber nyelven megismétlődik. Az illusztráció bal oldalán az egész képmagasságot betöltő keresztfá emelkedik. A jobb sarokban ábrázolt kis csoport középpontjában JÁNOS

apostol áll, aki kezét MÁRIA karján nyugtatva csillapítani igyekszik az anya fájdalmát. MÁRIÁT feje felett glóriával, szívében hatalmas törrel ábrázolja a metszet. MÁRIA és JÁNOS apostol visszafojtott érzelmeivel, nyugodt mozdulataival szemben MÁRIA MAGDOLNA összekulcsolt keze és nyitott ajka a kétségbeesés heves kitöréseit sejteti. A jelenet színterét csupán a csoport mögött ábrázolt fa és az előtér sziklás, kopár talaja jelzi.

Az *Új Testamentumban* csupán egyszer, JÁNOS evangéliumánál látható ez a nagyméretű fametszet: LUKÁCS evangélista szövegénél elmaradt a keresztrefeszítés bemutatása; MÁTÉ és MÁRK idevonatkozó írásának szemléltetésére pedig más fametszetet alkalmazott a nyomda.¹⁶ Az itt elhelyezett kisméretű Kálvária-kép és az ismertetett lapnagyságú illusztráció kompozíciója teljesen eltérő, a részletek kidolgozásában azonban számos megegyezés észlelhető. JÉZUS keresztje mindkét metszeten kimunkálatlan rönkből van összeállítva. Hasonló JÉZUS fejtípusa s a karjai szélességében szétáradó hatalmas glória ábrázolása. Feltűnően rokon a mellékalakok jellemzése: MÁRIA itt is szívében törrel áll a kereszt alatt, MÁRIA MAGDOLNÁT pedig mindkét metszeten jellegzetes, XVI. századi öltözetben ábrázolta a fametsző. Ruhájának feltűnő részlete, a könyöknél kifodrosodó ruhaujj, az I. S. kézjeggyel ellátott MÁTÉ-illusztráció (2a lev.) angyalának öltözetén is megfigyelhető. Egy másik fametszeten — JÉZUS bemutatása a templomban (*III. tábla, 6. kép*) — MÁRIÁNAK törrel való ábrázolása ismétlődik; a nagyméretű Kálvária-kép jobb oldalán látható kopár fenyőfa pedig az I. S. mester számos illusztrációjának szerkezeti támasza (6b, 16b, 153b lev.). A felsorolt megegyezések mellett a fametszői technika azonossága is arról tanúskodik, hogy a nagyméretű Kálvária-kép is az I. S. mester alkotása.

Az ismertetett fametszetek egyik csoportjába sem sorolható az *Új Testamentum* utolsó levelén elhelyezett, 1537-ből keltezett fametszet (120 × 96 mm, *IV. tábla*), amely NÁDASDY Tamás és KANIZSAY Orsolya egyesített címerét ábrázolja. A címerpajzsot reneszánsz portálé keretezi, amelynek pillérein — reneszánsz címlapkeretek oldalléceihez hasonlóan — fekete alapon vázákából, talpas edényekből és levélmotívumokból képzett díszítés fut végig. A két pillért összekötő gerendát ugyancsak fekete alapra helyezett díszítő elemek borítják. A metszet ízléses keretezése és finom kivitele arra utal, hogy a címert sem az I. S. kézjegyet használó fametsző, sem a címlapkereteket szállító bécsi kismester nem készíthette. A címerpajzsra helyezett sisakról aláomló lombdíz feltűnően hasonlít a SINGRIENER-nyomda nagyméretű mesterjegyén látható orrjegyhez. Ez a fametszet a rendkívül könnyed, elegáns modorban dolgozó Hans REBELL alkotása.¹⁷ Nem lehetetlen, hogy a szóban levő címerpajzsot Hans REBELL készítette NÁDASDY Tamás számára. Megérősíteni látszik ezt a feltevésünket a címernek fémmetszetekhez hasonló kidolgozása, enyhe fémes csillogása. Ez a technikai eljárás Franciaországban és Nyugatnémetországban már a XV. században ismert volt;¹⁸ különösen szépen érvényesült a fémes csillogás a hártýára nyomott *Livres d'heures*-ben. Bécsbe a XVI. század első tizedében terjedt át a fametszeteknek fémes hatást keltő kidolgozása. Hans REBELL puttós iniciálé-sorozata is ezzel a technikai eljárással készült.¹⁹

¹⁶ L. az illusztrációk felsorolásánál 37. sz.

¹⁷ H. GOLLOB: *Studien zur deutschen Buchkunst der Frühdruckzeit*. S. 96.

¹⁸ H. GOLLOB: *Der Wiener Holzschnitt*... S. 45.

¹⁹ Uo. S. 72.

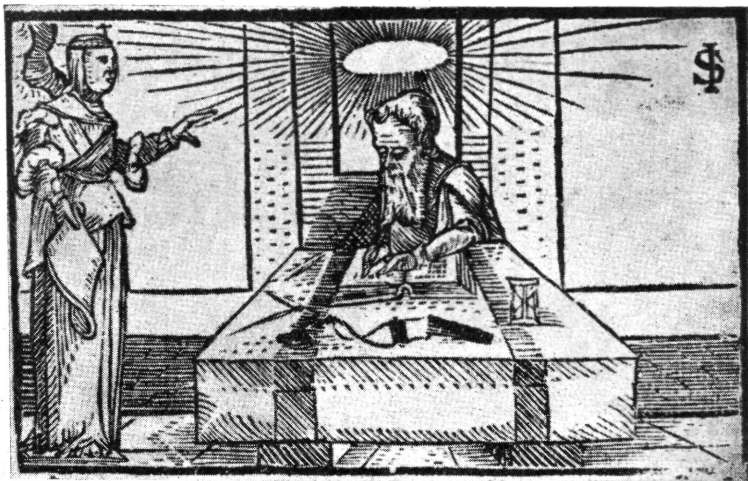

1

2

1. SYLVESTER: *Uj Testamentum* (Sárvár-Újsziget, 1541) címlapja. A felső és alsó léce ismeretlen bécsi kismester munkája; az oldalléceket és a záródíszot az I. S. kézjegyű fametsző (Ioannes STRUTIUS) metszette.
2. Az ún. *Kaufordung* (Wien, Johann Singriener) címlapkeretének alsó léce. Ismeretlen bécsi kismester fametszete.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

1. MÁTÉ evangélistát ábrázoló illusztráció, Ioannes STRUTIUS metszete. SYLVESTER: *Uj Testamentum* (Sárvár-Újsziget, 1541.)

2—5. A bécsi SINGRIENER-nyomda puttós iniciáléiból.

6—13. A sárvér-újszigeti nyomda puttés iniciáléitől.

14—17. Iniciálék SYLVESTER *Uj Testamentum*ában (Sárvár-Újsziget, 1541.)

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

Illusztrációk SYLVESTER *Uj Testamentumában* (Sárvár-Újsziget, 1541.)

1—6. A négy evangélista írását szemléltető fametszetekből.

7—9. JÁNOS apostol «Isteni jelenésről való könyve»-nek illusztrációiból.

10—12. Az apostolok *cselekedetei*-nek illusztrációiból.

NÁDASDY Tamás és KANIZSAY Orsolya egyesített címere. SYLVESTER: *Uj Testamentum* (Sárvár-Újsziget, 1541.)

A sárvár—újszigeti nyomda — a két ismert kiadvány tanúsága szerint — gazdag iniciálékészlettel rendelkezett. Az iniciálék mérete általában 23×23 mm és díszítési módjuk is hasonló: a legtöbb iniciálékban egy, olykor két puttó alakja látható. A díszítés ötletét a fametsző a SINGRIENER-nyomda 24×24 mm nagyságú iniciáléiról (II. tábla, 2—5. kép) meríthette. A sávozott alapú bécsi iniciálékat erős körvonalakkal megrajzolt s többnyire virágkoszorút tartó puttók díszítik. A hasonló módon díszített sárvár—újszigeti iniciálék esztétikai hatásra és rajzbeli gondosságra nézve is elmaradnak a világos szerkezetű, igen dekoratív bécsi mintaképek mögött.

A sárvár—újszigeti puttós iniciálék között három változat különböztethető meg.²⁰ A legteljesebb iniciálé-sorozatnál a betűk alapja fekete. Ezeken az iniciálékon (II. tábla, 6—9. kép) a sötét alpból kiemelkedő betűtest és a plasztikusan mintázott puttók alakja harmonikus, festői összhatást eredményez. A puttós iniciálék második csoportjánál fehér alpból erős körvonalakkal és kevés belső mintázással rajzolódik ki a díszítés. Ezek a többnyire szintén ügyes szerkezetű iniciálék (II. tábla, 10—11. kép) nem olyan tetszetős metszetek, mint a fekete alapú kezdőbetűk. A harmadik változatot jóval kevesebb iniciálé képviseli: ennél a néhány kezdőbetűnél az alap — a bécsi mintaképekhez hasonlóan — sávozott, a betűtest és a puttók alakja fehér (II. tábla, 12—13. kép).

Az ismertetett puttós iniciálékon kívül néhány egészen más díszítésű és kidolgozású iniciálét is alkalmazott a nyomda. Nem egy közülük szembe-tűnően kezdetleges fametszet: ilyenek pl. a sematikus állatfigurákkal díszített kezdőbetűk s egy-két sávozott alapú iniciálé (RMK. I. 15. 133b, 107a, II. rész 11a, 30b és 74a lev. L. II. tábla, 15—17. kép).

Az iniciálék eredetéről, fametszőjéről sem mesterjegy, sem írásos adat nem nyújt tájékoztatást. A fekete alapú puttós iniciálékat és a 201a levélen elhelyezett finom kidolgozású Ő betűt bizonyára Bécsből hozatta a nyomda. A fehér, illetőleg sávozott alapú iniciálékat az I. S. mester metszhette; a felsorolt kezdetleges iniciálék pedig az illusztrációkkal kapcsolatban említett kezdő fametsző munkái.

A sárvár—újszigeti nyomda két ritkabecsű kiadványának könyvészeti és nyomdászattörténeti méltatói rendszerint megemlékeztek az ismertetett fametszeteken látható I. S. mesterjegyről is. A mester kilétére vonatkozó, eltérő megállapítások közül legkevésbé tartható fenn az a vélemény, mely az I. S. jegyet Johann SINGRIENER bécsi nyomdász mesterjegyével azonosítja.²¹ E feltevés ellen szól az a körülmény, hogy SINGRIENER mesterjegye kizárólag kiadványainak címlapmetszetein látható s egyetlen illusztráción sem fedezhető fel.

A SINGRIENER-kiadványok nagy többsége kolofon nélkül jelent meg s valószínűleg ezt a hiányt pótolta a nyomda a címlapmetszetbe illesztett nyomdászjeggyel. Az is nyilvánvaló, hogy a SINGRIENER-kiadványok címlapmetszeteinek I. S. jegye minden esetben a könyv nyomdászára, kiadójára vonatkozik, s nem a fametszet mesterét jelöli. Félreérthetetlenül kitűnik ez a kúszó puttókkal díszített címlapkereten,²² amelynek alsó lécében az I. S.

²⁰ Az iniciálék részletes ismertetését dolgozatunk végén, a fametszetek corpusában adjuk.

²¹ RÉVÉSZ *i. m.* 24. l., A. MAYER *i. m.* S. 38., CZAKÓ Elemér *i. m.* Az iparművészet könyve. I. köt. 474. l.

²² H. GOLLOB: *Buchkunst der Frühdruckzeit*. S. 88.

betűk egymásbaillesztésével nyert nyomdászjegy, a jobboldali lécen — téglalap alakú tablán — viszont a fametsző A. N. betűkből álló kézjegye látható. Egy másik I. S. jeggyel ellátott bécsi címlapkeret Hans REBELL ismert alkotása.²³

A sárvár—újszigeti illusztrációk és egyéb könyvdíszek I. S. jegye ennek következtében semmiképpen sem tekinthető SINGRIENER nyomdászjegyének, hanem — az általános szokás szerint — a fametszeteket készítő mester kézjegye. I. S. jegyű bécsi fametszőről azonban a kutatásait a XVI. századi bécsi könyvdíszítésre összpontosító Hedwig GOLLOBnak²⁴ sincs tudomása.

Az I. S. jegyű fametsző személyének meghatározásához SYLVESTER János és ABÁDI Benedek NÁDASDY Tamáshoz intézett levelei nyújtanak segítséget. A XVI. századi magyar nyomdák tevékenységéről, belső életéről rendkívül kevés írott forrás ismeretes.²⁵ Az újszigeti nyomda szerencsés kivétel; SYLVESTER és ABÁDI levelei²⁶ elég híven tükrözik a két ismert újszigeti kiadvány megjelenésének körülményeit és nehézségeit.

SYLVESTER leveleiben gyakran tesz említést egy STRUTIUSnak vagy magister Ioannesnek nevezett nyomdászról, akit NÁDASDY Bécsben szerződtetett. STRUTIUS neve csak latinosított formájában ismert; nemzetiségére, korábbi működésére is csupán e levelekből következtethetünk. Magyarországra jövetele előtt bizonyára Bécsben dolgozott. A bécsi nyomdászokkal sárvári tartózkodása alatt is kapcsolatban állt, s a nyomda megindulásához szükséges kellékek beszerzésére hivatkozva mindenképpen vissza akart utazni Bécsbe.

STRUTIUS főfoglalkozása a betűmetszés volt. A betűkészletek azonban rendkívül lassan készültek s ez SYLVESTERben azt a gyanút keltette, hogy az általa metszett betűk egy részét közvetítők révén Bécsben értékesíti. STRUTIUS késlekedése miatt a nyomda első termékének megjelenése 1539 júniusáig húzódott. Az *Uj Testamentum* kinyomtatását még STRUTIUS kezdte meg, a munka túlnyomó részét azonban már ABÁDI Benedek végezte, aki krakkói egyetemi tanulmányai idején a könyvnyomtatáshoz szükséges technikai ismereteket is elsajátította. STRUTIUS 1540-ben vált ki a vállalkozásból. SYLVESTER 1541. február 13-án kelt levelében említi utoljára, midőn arról tudósítja NÁDASDYT, hogy MAJLÁTH István címeréhez hasonlóan, más főurak címeréhez is hexastichonokat kívánt készíteni, ez a terve azonban már nem kivihető, mert STRUTIUS — „ki a képek készítésében igen járatos volt”²⁷ — Ingolstadtba távozott.

STRUTIUS tehát a betűmetszés és egyéb nyomdász teendők ellátása mellett címereket is festett Sárvár—Újszigeten. Joggal feltehető, hogy a fametszés sem volt ismeretlen számára. Köztudomású, hogy a korai ősnymdások túlnyomó többsége értett a fametszéshez. A könyvnyomtatás első évtizedeiben a fametszésben nem jártas nyomdász olykor nem is alkalmaz-

²³ Uo. S. 91.

²⁴ Hedwig GOLLOB-nak a bécsi könyvdíszítésre vonatkozó tanulmányait l. 12. jegyzet alatt.

²⁵ FITZ József: *A régi nyomdák gazdálkodása*. Magyarságtudomány, 1942. I. 192. l.

²⁶ Régi Magyar Költők Tára, II. köt. 489—492 l. és Irodalomtörténeti Közlemények, III. évf. 88—98. l.

²⁷ „... qui in formandis imaginibus peritissimus fuit, qui vestigia saltem artis suae apud nos reliquit.” Irodalomtört. Közl. III. évf. 92. l.

hatott illusztrációkat nyomtatványai díszítésére.²⁸ A fejlődés menete ezt a korlátozást természetesen gyorsan háttérbe szorította; a termékeny és a rendkívüli kereslet révén gyorsan gazdagodó nyomdák — pl. a nürnbergi KOBERGER-nyomda — kiváló fametszőket állítottak szolgálatukba, a töke-szegény vállalkozások pedig egymástól kölcsönözték az illusztrációk előállításhoz szükséges dúcokat. A nyomdászok egy része — s különösképpen azok, akik nyomdaalapítás révén akartak nagyobb kereseti lehetőséghez jutni, — a betűmetszés és egyéb nyomdászati ismeretek elsajátítása mellett rendszerint kitanulta a fametszés mesterségét is. A könyvnyomtatást és fametszést egyidejűleg űző nyomdászok száma még a XVI. században is igen jelentős.

Nagyon valószínűnek látszik tehát az az állítás, mely szerint az I. S. jeggyel ellátott sárvár-újszigeti illusztrációk mestere Ioannes STRUTIUS,²⁹ akinek a képek készítésében való jártasságáról SYLVESTER is igen elismerően nyilatkozott. NÁDASDY éppen azért szerződtehetette STRUTIUST, mert személyében a nyomdászt és fametszőt is biztosítani kívánta a tervezett nagy-szabású kiadvány, a gazdagon illusztrált *Uj Testamentum* számára.

Kétségtelen, hogy az *Uj Testamentum* nagyméretű Kálvária-képén a kereszt három nyelvű feliratának ötlete nem származhatott STRUTIUSTÓL. Az INRI rövidítés görög és héber nyelvű megisméltése a mindkét nyelven kiválóan értő SYLVESTER közreműködésére utal s így szükségesnek látszik, hogy az I. S. mester kilétére vonatkozó harmadik feltevést is érintsük.

SYLVESTER 1536-ban arról a szándékáról értesítette NÁDASDYT, hogy elsajátítja a betűmetszés mesterségét, mert érzése szerint nem egészen alkal-matlan az efféle dologra,³⁰ 1541. február 13-án kelt levelében pedig egy ter-vezett festménye tárgyát ismertette.³¹ Pihenő óraiban tehát festéssel is foglal-kozott. A Kálvária-kép és az említett levelek alapján joggal merülhetett fel az az elgondolás, hogy az I. S. jeggyű fametszeteket esetleg Ioannes SYLVESTER készítette saját kiadványai díszítésére.³²

A XVI—XVII. században éppen nem szokatlan jelenség, hogy tudós képzettségű és elfoglaltságú emberek kitanulják a fa- vagy rézmetszés mester-ségét. Magyarországi viszonylatban legismertebb HONTERUS, a nagy tudású száz reformátor és a száz évvel később élő SZELEPCHÉNYI Miklós esztergomi érsek színvonalas fa-, illetve rézmetszői tevékenysége.

A SYLVESTERE vonatkozó feltevésnek azonban több körülmény ellene mond. A betűmetszés elsajátításával kapcsolatban maga SYLVESTER említette, hogy ez a munka tanulmányaiban erősen hátráltatná. Az I. S. mester művének tekinthető számos fametszet elkészítése ugyanígy késleltette volna az *Uj Testamentum* görög eredeti után készülő magyar szövegének megformálásában.

SYLVESTER leveleiben nemcsak a nyomda nehézségeit adta elő, hanem apró-cseprő családi bajairól, betegségeiről is rendszerint beszámolt NÁDASDY-nak. Joggal feltehető, hogy — ha ő az illusztrátor — fordítói és költői munkás-ságához hasonlóan a fametszetek készülésétől is pontosan tájékoztatta volna pártfogóját. Végül e feltevés ellen szól SYLVESTER STRUTIUSRA vonatkozó

²⁸ P. KRISTELLER: *Kupferstich und Holzschnitt in vier Jahrhunderten*. Berlin, 1911. S. 39.

²⁹ GULYÁS Pál *i. m.* 68. l.

³⁰ Régi Magyar Költők Tára, III. köt. 489. l.

³¹ Irodalomtört. Közl. III. évf. 92. l.

³² FITZ József: *A régi nyomdák gazdálkodása*. Magyarságtudomány, 1942. I. köt. 193. l. — HORVÁTH János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1953. 149. l.

idézett megjegyzése, amely félreérthetetlenül arra utal, hogy kettőjük közül STRUTIUS volt a „képek készítésében” a jártasabb.

Lehetséges, hogy SYLVESTER STRUTIUS mellett elsajátította a fametszés alapismereteit: ez esetben ő készíthette az *Uj Testamentum* feltűnően kezdetleges iniciáléit és illusztrációit. Ezt a feltevést megerősíteni látszik az a körülmény, hogy az említett metszetek sem a *Grammatica*-ban, sem az *Uj Testamentum* elején nem láthatók; ezeket a kezdetleges metszeteket csak STRUTIUS távozása után alkalmazta a nyomda.

A sárvár—újszigeti könyvsajtó megszűnése után a gazdag fametszet-állomány egy része Debrecenbe, majd Semptére került. A *Grammatica* címlapkeretének ADÁM—ÉVA metszetét MELIUS Péter *Az Arany Tamás hamis és eretnek tévelygésinek... meghamisítási* című művének 1562. évi debreceni kiadásában (RMK. I. 48. címlap), majd az 1574-ben és 1575-ben Semptén megjelent BORNEMISZA-kiadásokban (RMK. I. 115. 300b és RMK. I. 119. 0000 1b lev.) látjuk viszont. Az említett BORNEMISZA-kötetekben néhány sárvár—újszigeti iniciálé is megtalálható.³³

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

A sárvár—újszigeti nyomda fametszet-állománya

I. CÍMLAPKERET

- Méret: 125 × 80 mm. RMK. I. 14.
A keret a következő négy lécből áll:
  - JÓB történetének illusztrációjával díszített léce (23 × 75 mm.). Ugyanez a fametszet önállóan: RMK. I. 15. II. rész 61a, 77b, 85a, 112a és 158a lev.
  - ADÁM—ÉVA léce (30 × 75 mm.). Ugyanez a léce 1562-ben Debrecenben (RMK. I. 48. címlap), majd 1574-ben és 1575-ben Semptén (RMK. I. 115. 300b és RMK. I. 119. 0000 1b) is használatban volt.
  - oldalléce KANIZSAY Orsolya címerével (70 × 13 mm),
  - oldalléce NÁDASDY Tamás címerével (70 × 13 mm).
- Méret: 164 × 122 mm. RMK. I. 15. (*I. tábla I. kép*). A keret az alábbi lécekből áll:
  - ÉZSAIÁS—JEREMIÁS léce (30 × 95 mm),
  - SÁMSON—JUDIT léce (37 × 94 mm),
  - oldalléce Magyarország és a KANIZSAY-család címerével. A talapzaton S betű a mester kézjegyéből (164 × 12 mm),
  - oldalléce Magyarország és NÁDASDY Tamás címerével. A talapzaton I betű a mester kézjegyéből (164 × 12 mm).

II. ZÁRÓDÍSZ

- Méret: 23 × 45 mm. Téglalap alakú, keret nélküli dísz. Stilizált levelek, gyümölcsök között két csipegető madár. RMK. I. 15. 2b és 78b lev.
- Méret: 21 × 44 mm. Fonatokból képzett keret nélküli dísz. RMK. I. 15. 48b lev.
- Méret: 12 × 82 mm. Csigavonalba visszahajló ág két szélén és középpontjában 1—1 szőlőlevél. A szélső leveleken I. S. mesterjegy. RMK. I. 15. címlap és 16a lev. (*I. tábla I. kép*).

³³ A 22 × 23 mm nagyságú, fekete alapú, puttóval díszített sárvári O iniciálét 1. RMK. I. 119. 00000 1b lev.; a 23 × 22 mm nagyságú R iniciálét 1. RMK. I. 115. 668b és RMK. I. 195. CCCXIIIa lev.

III. CÍMER

1. NÁDASDY Tamás és KANIZSAY Orsolya egyesített címere (IV. tábla). Méret: 120 × 96 mm. Díszes reneszánsz kapuzat középpontjában kétoldalt volutaszerűen kiképzett, négyelt címerpajzs. A bal felső és a jobb alsó mezőben a NÁDASDY-család címere (vizinővények között vadkacsa), a két másik mezőben a KANIZSAY-család címere (sasláb és szárny, holdsarlóval és csillaggal) látható. A címerpajzsban két sisak: a baloldali sisakon TN betűk mellett a vadkacsa, a jobboldali sisakon VK betűk mellett sas-szárny, holdsarló és csillag. A címerpajzs alatt tábla a következő felirattal: QVOS DEVS CONIVNIXIT, HOMO NON SEPARET. A metszet 1537-ben keltezett. RMK. I. 15. BB4b lev.

IV. INICIÁLÉ

Puttós-iniciálék. Az iniciálékat hármassal vonal keret határolja, a betűtést fehér. Három változat ismert: az egyik típusnál fekete, a másiknál fehér, a harmadiknál vízszintesen sávozott az iniciálék alapja.

1. változat: fekete alapú iniciálék:

B inic. (23 × 23 mm) álló puttó RMK. I. 15. 142a; *B* inic. (25 × 22 mm) álló és ülő puttó RMK. I. 15. 143b; *C* inic. (21 × 24 mm, II. tábla 6. kép) álló puttó RMK. I. 15. A_{1a}, RMK. I. 14. m_{1b}; *D* inic. (22 × 23 mm) álló puttó RMK. I. 15. II. rész 43a; *F* inic. (22 × 23 mm) lépő puttó RMK. I. 15. 116b (II. tábla 7. kép); *H* inic. (23 × 24 mm) álló puttó RMK. I. 15. 147a (II. tábla 8. kép); *I* inic. (22 × 23 mm) két álló puttó RMK. I. 15. 85a, RMK. I. 14. m_{2b}; *K* inic. (23 × 23 mm) álló puttó RMK. I. 15. 118a; *L* inic. (23 × 23 mm) álló puttó RMK. I. 15. 81b; *O* inic. (22 × 23 mm) álló puttó RMK. I. 15. 104a; *S* inic. (22 × 22 mm) lépő puttó RMK. I. 15. 1b; *T* inic. (22 × 22 mm) lépő puttó RMK. I. 15. 83b lev. (II. tábla 9. kép).

2. változat: fehér alapú iniciálék:

A inic. (22 × 23 mm) két álló puttó RMK. I. 15. 130a, RMK. I. 14. L_{3b}; *M* inic. (21 × 23 mm) guggoló puttó RMK. I. 15. 79a; *N* inic. (22 × 22 mm) álló puttó RMK. I. 15. 168a (II. tábla 10. kép), RMK. I. 14. A_{7a}; *O* inic. (23 × 23 mm) lépő puttó RMK. I. 15. II. rész 56b; *P* inic. (21 × 21 mm) álló puttó RMK. I. 14. L_{4a}; *V* inic. (22 × 22 mm) álló puttó RMK. I. 15. 128b, RMK. I. 14. 1b lev. (II. tábla 11. kép).

3. változat: sávozott alapú iniciálék:

E inic. (22 × 22 mm) RMK. I. 15. 57a; *G* inic. (21 × 23 mm) térdelő puttó RMK. I. 14. A_{1a} (II. tábla 12. kép); *P* inic. (20 × 22 mm) lépő puttó RMK. I. 15. 1a, RMK. I. 14. m_{2a} (II. tábla 13. kép).

Virágdíszes iniciálék. A fekete alapú iniciálékban fehér a betűtést és a sematikus virágdísz.

A inic. (23 × 24 mm) RMK. I. 15. II. rész 71a (II. tábla 14. kép); *E* inic. 18 × 18 mm) RMK. I. 15. II. rész 133b; *E* inic. (19 × 18 mm) RMK. I. 15. II. rész 146a lev.

Különböző típusú iniciálék: *A* inic. (20 × 21 mm) fekete alapon fehér betűtést, körülötte sematikus madarak RMK. I. 15. II. rész 11a; *E* inic. (23 × 22 mm) fehér alapon fehér betűtést, térdelő figurával RMK. I. 15. 133b (II. tábla 15. kép); *M* inic. (20 × 21 mm) sávozott alapon fehér betűtést és két griff RMK. I. 15. II. rész 74a (II. tábla 16. kép); *Ö* inic. (30 × 21 mm) sávozott alapon fehér *O*, s a felett kisebb *E* betű, finom kidolgozású madár-, illetve virágdíszítéssel RMK. I. 15. 201a; *R* inic. (23 × 22 mm) fehér betűtést mögött gyermekalak RMK. I. 15. II. rész 28a; *T* inic. (20 × 21 mm) fehér alapon, körvonalakban ábrázolt betűtést s amögött oroszlán RMK. I. 15. II. rész 30b (II. tábla 17. kép); *Ü* inic. (20 × 19 mm) fehér *V* betű felett kisebb *E* betű. Azalappal sávozott. RMK. I. 15. 107a lev.

V. ILLUSZTRÁCIÓK

1. Kálvária-kép (156 × 108 mm) RMK. I. 15. 156b lev. L. 199—200. l.
2. MÁTÉ apostol [61 × 97 mm (II. tábla 1. kép)].
Ugyanez a metszet átalakításokkal kétszer ismétlődik.
2. változat: az angyal helyén oroszlán. RMK. I. 15. 48a lev.
3. változat: az angyal, illetve az oroszlán helyén husáng RMK. I. 15. II. rész 134a lev.

3. LUKÁCS apostol (62 × 93 mm). Kockapadlós helyiségben, alacsony pulpitus mellett ül az idős apostol. A karosszék mögött az apostol jelvénye, az ökör. RMK. I. 15. 78a, 161b lev.
4. JÁNOS apostol Pathmos szigetén (61 × 92 mm). RMK. I. 15. 124b, II. rész 127b, 135b lev. L. 198. l.
5. PÁL apostol (74 × 96 mm). Kockapadlós, nyitott oszlopcsarnokban díszes íróasztal, rajta íróeszközök és két teleirt tekeres. Az apostol az asztal mögött ülve dolgozik. A csarnokból útiruhában ábrázolt küldönc távozik, jobb kezében lándzsa, baljában írást tart. RMK. I. 15. II. rész 82a, 98b lev.
6. JAKAB apostol (68 × 95 mm). Lépcsőzetes emelvényen, hatalmas íróasztal mellett, karosszékben ül az apostol. Az asztalon íróeszközök és teleirt tekeres. Az emelvényről bábos korláttal körülvelt teraszra nyílik kilátás. RMK. I. 15. II. rész 112b lev.
7. PÉTER apostol (68 × 95 mm). Két ablakkal megvilágított helyiségben, oszlopok között, pulpitusnál ülve ír az oldalnézetben ábrázolt apostol. Háta mögött oszlophoz támasztva a két kulcs látható. RMK. I. 15. II. rész 117b lev.

KISMÉRETŰ ILLUSZTRÁCIÓK

8. ÁBRAHÁM családfája (76 × 54 mm). RMK. I. 15. 2b.
9. JÉZUS születése (35 × 44 mm). A gyermek nyitott faépítmény előtt a földön fekszik, körülötte MÁRIA, három angyal és JÓZSEF. A háttérben az angyalok híradása látható (III. tábla 1. kép.) RMK. I. 15. 3a, 81b.
10. Három királyok imádása (41 × 44 mm). Boltíves kapubejárat előtt ül a gyermeket tartó MÁRIA, mögötte JÓZSEF áll. Az első király térdel, a másik kettő állva nyújtja ajándékát. RMK. I. 15. 3b.
11. KER. JÁNOS prédikációja (44 × 44 mm). Jobboldalt az előtérben KER. JÁNOS áll, előtte a hallgatóság kis csoportja. Baloldalt a háttérben JÉZUS megkeresztelése. RMK. I. 15. 5a, 49a, 83b.
12. JÉZUS megkísértése a pusztában [43 × 45 mm (III. tábla 2. kép)], RMK. I. 15. 5b, 85a.
13. A hegyi beszéd (42 × 43 mm). Baloldalt áll JÉZUS három tanítványával, vele szemben betegek és a zsidók tömege. RMK. I. 15. 6b, 61b, 95b, 133b.
14. Példabeszéd a mezők liliomáról és az ég madarairól (44 × 43 mm). Baloldalt nagy tömeg élén áll JÉZUS és az előtte felhalmozott kincsekre mutat. A sziklás háttér előtt liliomok és repülő madarak láthatók. RMK. I. 15. 8b, 102a.
15. Példabeszéd illusztráció (44 × 44 mm). JÉZUS két tanítványával a metszet középpontjában áll. Jobboldalt két férfi: az egyik szemében szálla, a másikéban gerenda. A háttérben imádkozó férfi és a sertések elé vetett drágakövek. RMK. I. 15. 10a.
16. Csodatételek illusztrálása (43 × 44 mm). JÉZUS az előtérben a kafarnaumi százados és a térdelő bélpoklos között áll. A háttérben ördögűzés és a Genesareti tavon való átkelés látható. RMK. I. 15. 11b.
17. Csodatételek illusztrálása (43 × 44 mm). JÉZUS a térdelő vízkóros asszony és a felépülten távozó inaszakadt között áll. Baloldalt két vak és a néma ördögös áll. RMK. I. 15. 13a, 55a, 132a.
18. JÉZUS tanítványai körében (43 × 43 mm). E metszet négyszer ismétlődik. (III. tábla 3. kép) RMK. I. 15. 14b, 136b, 150a, 151a.
19. KER. JÁNOS a börtönben (42 × 43 mm). Jobboldalt a rácsos börtönablak mögött áll KER. JÁNOS, az ablak előtt a két tanítvány (III. tábla 4. kép). RMK. I. 15. 16b.
20. A szombat megtartásáról szóló példabeszéd (42 × 43 mm). JÉZUS baloldalt, a farizeusok csoportja előtt áll, szemben vele az éhségükben búzaszemet szedegető tanítványok. RMK. I. 15. 17b és 88b.
21. Példabeszéd az elvetett magról (44 × 43 mm). JÉZUS a középpontban a magvető és egy tanítvány között áll. Az előtérben szikla és bozót, a háttérben a szántóföld felett keringő madarak láthatók. RMK. I. 15. 19b, 53b, 93a.
22. KER. JÁNOS lefejezése (43 × 43 mm). Zárt udvar közepén áll a hóhér, előtte KER. JÁNOS teteme. SALOME tálcán viszi fel a házba KER. JÁNOS fejét. RMK. I. 15. 22a, 57a.
23. JÉZUS beteget gyógyít (44 × 44 mm). JÉZUS a térdelő ördögös nő s a süket-néma között egy fa mellett áll és az égen megjelenő Úrra mutat. RMK. I. 15. 23b.

Ennek a metszetnek variáns példánya is ismert, amelyen nem látható a felhők között ábrázolt Úr félalakja. RMK. I. 15. 59a.

24. JÉZUS és a farizeusok (43 × 45 mm). Jobboldalt fák között áll JÉZUS, szemben vele a farizeusok. JÉZUS ábrázolása eltér a megszokott típustól. RMK. I. 15. 25a és 126a.

25. JÉZUS a Tábor-hegyen (45 × 44 mm). A hegy tetején álló JÉZUS mellett MÓZES és ILLÉS lebegő alakja látható. A hegy lábánál a földreborult tanítványok. RMK. I. 15. 26b és 63a.

26. Példabeszéd a gonosz szolgáról (43 × 45 mm). Jobboldalt, boltíves fülkében trónoló király előtt egy szolga térdel. A háttérben ugyanez a férfi torkonragadja adósát. RMK. I. 15. 27b.

27. Példabeszéd a gazdag ifjúról (42 × 44 mm). A középpontot képező JÉZUSTól balra az ifjú, jobbra gyermekek és tanítványok állnak. RMK. I. 15. 29b és 65a.

28. Példabeszéd a szőlőmunkások felfogadásáról (44 × 43 mm). Az előtérben a gazdag egy munkással tárgyal, a háttérben szőlőben kapáló férfiak láthatók. RMK. I. 15. 30b.

29. Bevonulás Jeruzsálembe (44 × 44 mm). A sokaság élén, szemárháton érkező JÉZUS elé a városkapuban szőnyeget terít egy férfi. A háttérben jobboldalt fallal megerősített vár, baloldalt a terméketlen fügefafa látható. RMK. I. 15. 32a, 67b, 145b.

30. Hasonlat a mennyországról (44 × 43 mm). Az előtérben, terített asztal mellett áll a vendéglátó király és egy rongyos öltözetű ifjúhoz fordul. A háttérben JÉZUS és két tanítványa. RMK. I. 15. 34b.

31. JÉZUS és a farizeusok (44 × 43 mm). JÉZUS tanítványaival a metszet bal oldalán áll, szemben vele a farizeusok csoportja. RMK. I. 15. 36a.

32. Jövendölés a világ végéről (43 × 44 mm). JÉZUS az égitestek különös formáját és a csillagok hullását mutatja tanítványainak. A felhők között az Úr félalakja látható. RMK. I. 15. 37b, 70b.

33. Példabeszéd az esztelen és az okos szűzekről (45 × 44 mm). A középpontban terebélyes fa, attól balra JÉZUS és tanítványai állanak, a metszet jobb oldalán a lámpást tartó okos és az esztelen szűzek csoportja. RMK. I. 15. 39b és 122b.

34. Utolsó vacsora (45 × 43 mm). Félköríves ablakosor előtt, hosszú asztal két oldalán ülnek a JÉZUST közrefogó tanítványok. (III. tábla 5. kép) RMK. I. 15. 41a, 72a, 147b és 149a.

35. JÉZUS a Getsemáni kertben (35 × 44 mm). JÉZUS kopár hegytetőn térdel, mögötte az alvó tanítványok. A háttérben JÚDÁS serege közeledik. RMK. I. 15. 42b, 73b, 118a és 153b.

36. JÉZUS PILÁTUS előtt (35 × 45 mm). A baloldalt ábrázolt épület feljáróján áll PILÁTUS, előtte JÉZUS és a vádaskodó tömeg. RMK. I. 15. 44a, 75a és 120b.

37. JÉZUS kinszenvedése (35 × 44 mm). Az előtérben az oszlophoz kötözött JÉZUST két pribék korbácsolja, a háttérben a töviskoronázás látható. RMK. I. 15. 45a és 155a.

38. Kálvária-jelenet (43 × 44 mm). Az előtérben a három kereszt. JÉZUS keresztjénél MÁRIA MAGDOLNA térdel, attól balra MÁRIA és egy nőalak áll. A jobb lator keresztje mellett egy lovas és egy gyalogos katona látható. A háttérben kíváncsi tömeg. RMK. I. 15. 45b és 76a.

39. JÉZUS feltámadása (36 × 43 mm). JÉZUS sugárözönben, jobbában győzelmi zászlóval áll a sír látogatására jött három nőalak előtt. RMK. I. 15. 47a, 77a, 157b.

40. Az inaszakadt meggyógyítása (43 × 42 mm). A tömeg élén álló JÉZUS elé a ház tetejéről lebotcsátják a hordágyon fekvő inaszakadtat. A háttérben egy halászcsonak a csodás halfogást szemlélteti. RMK. I. 15. 50b és 87a.

41. A béna férfi meggyógyulása (44 × 43 mm). Boltíves kijárat előtt jobbról JÉZUS és tanítványai, balról a béna férfi és a farizeusok láthatók. RMK. I. 15. 52a, 68b és 114b.

42. Annuntiatio (43 × 44 mm). MÁRIA imazsámolynál térdel, mellette a hírmondó angyal. A háttérben az Úr és a galamb, jobboldalt MÁRIA és ERZSÉBET találkozása látható. RMK. I. 15. 79a.

43. JÉZUS bemutatása a templomban (40 × 40 mm). A díszes templomban trónoló főpap előtt térdel a gyermeket tartó SIMEON, MÁRIA és JÓZSEF kissé hátrább állnak. (III. tábla 6. kép) RMK. I. 15. 82b,

44. A naimi ifjú feltámasztása (44 × 43 mm). A halott koporsóját a boltíves kapun keresztül JÉZUS elé viszik. A háttérben ismét JÉZUS látható a kafarnaumi százas követivel. RMK. I. 15. 90b.

45. JÉZUS SIMON házában (45 × 44 mm). JÉZUS terített asztal mellett ül, lábait MÁRIA MAGDOLNA olajjal öntözi. Az asztal mögött idős, szakállas férfi áll. RMK. I. 15. 92b.

46. JÉZUS MÁRIA és MÁRTA házában (43 × 43 mm). JÉZUS nyitott csarnokban asztal mellett ül, MÁRIA előtte térdel, MÁRTA kissé távolabb áll. A háttérben az irgalmas szamaritánusról szóló példabeszéd bemutatása. RMK. I. 15. 98a.

47. JÉZUS imádkozni tanít és ördögöt űz (43 × 44 mm). A háttérben az ördögűzés látható, az előtérben JÉZUS egyik tanítványával terített asztal mellett ül. RMK. I. 15. 99b.

48. JÉZUS beteget gyógyít (43 × 43 mm). JÉZUS két főpap társaságában hosszú csarnokban ül s előtte áll a beteg asszony. A háttérben a terméketlen fügefá s a gazda látható. RMK. I. 15. 104b.

49. A vízkóros meggyógyítása (37 × 48 mm). JÉZUS két farizeussal beszélgetve terített asztal mellett ül, mellette a földön fekszik a beteg férfi. RMK. I. 15. 106a.

50. A tékozló fiú (42 × 44 mm). A metszet három jelenetre oszlik: az előtérben szerelmes pár előtt egy szolgáló áll; a háttérben az ifjú disznópásztorkodása és az atyai házba való visszatérése látható. RMK. I. 15. 107b.

51. A gazdag és LÁZÁR (40 × 48 mm). Az előtérben lángok között sínylődő férfi áll. Az égen a LÁZÁR karján tartó Úr látható. RMK. I. 15. 108b.

52. Tanítás a megbotránkoztatásról (43 × 43 mm). JÉZUS tanítványainak egy férfit mutat, akinek nyakára malomkövet kötöttek. A háttér két jelenetében JÉZUS beteget gyógyít és felhők között trónol. RMK. I. 15. 110a.

53. Az özvegyasszony és a hamis bíró (43 × 43 mm). Kockapadlós oszlopcsarnokban ül az idős bíró; előtte áll a panaszos özvegy. RMK. I. 15. 111b.

54. A kufárok kikergetése a templomból (40 × 44 mm). JÉZUS az oszlopos templomban korbáccsal kerget egy kalmárt. A metszet bal oldalán felborított asztal s egy távozó zsidó látható. RMK. I. 15. 113a.

55. A szegény asszony adománya (42 × 42 mm). A kockapadlós oszlopcsarnok közepén elhelyezett persely mellett a szegény asszony és két férfi áll. RMK. I. 15. 116b.

56. JÉZUS mennybemenetele (42 × 44 mm). A metszet középpontjában kopár domb, amelyen még ott van JÉZUS lányoma. A domb körül térdelő tanítványok az eltűnő JÉZUS után tekintenek. RMK. I. 15. 124a és 162a.

57. Kánai mennyegző (43 × 43 mm). Kis szoba sarkában, terített asztal mellett ül az ifjú pár JÉZUS és MÁRIA társaságában. Az asztal előtt korsók állnak, az ajtónál étekhordó közeledik. RMK. I. 15. 128a.

58. JÉZUS és NIKODEMUS (43 × 44 mm). A dombos-hegyes háttér előtt ábrázolt JÉZUSSAL szemben — egy fiatal fa mögött — NIKODEMUS áll. RMK. I. 15. 128b.

59. JÉZUS és a samariai asszony (40 × 44 mm). JÉZUS a metszet jobb oldalán ábrázolt kút kávján ül és a vizet húzó asszonnyal beszélget. A háttérben JÉZUS és a térdelő kafarnaumi százasos látható. RMK. I. 15. 130a.

60. JÉZUS és a házasságtörő asszony (43 × 44 mm). Az oszlopsorral két részre osztott templomtér bal oldalán JÉZUS és az asszony áll egymással szemben, a háttérben a megdöbbenet farizeusok. Jobboldalt JÉZUS két farizeussal beszélget. RMK. I. 15. 138a.

61. A vak meggyógyítása (40 × 41 mm). A metszet jobb oldalán, kisebb csoport élén áll JÉZUS; előtte térdel a vak férfi. A háttérben fa és tornyos épület emelkedik. RMK. I. 15. 140b.

62. A jó és rossz pásztor (44 × 43 mm). A középpontban JÉZUS áll tanítványaival; baloldalt az elhagyott nyáj széthullása látszik, jobboldalt a farizeusok meg akarják követni JÉZUST. RMK. I. 15. 142a.

63. LÁZÁR feltámasztása (43 × 43 mm). A középpontba helyezett JÉZUSTól jobbra a sírból kikelt LÁZÁR áll, balra egy nő térdel. A háttérben sokaság figyeli a történeteket. RMK. I. 15. 143b.

64. JÉZUS az Atyához könyörög (43 × 41 mm). JÉZUS a metszet közepén térdel és az égen megjelenő Úrhoz könyörög. A hegyvonulattal lezárt háttérben városrészlet látható. RMK. I. 15. 152b.

65. JÉZUS — jobbában győzelmi zászlóval — megjelenik a Tiberiás közelében halászó tanítványainak (42 × 43 mm). RMK. I. 15. 159a.

66. A Szentlélek eljövetele (40 × 34 mm). Az apostoloktól közrefogott MÁRIA feje felett a galamb lebeg. RMK. I. 15. 163a.
67. PÉTER apostol meggyógyít egy sánta ifjút (35 × 35 mm). A templom kapujában ülő ifjút PÉTER felségíti. PÉTER mögött JÁNOS apostol áll. (III. tábla 7. kép) RMK. I. 15. 165a.
68. Az apostolok a zsidó papok előtt (33 × 38 mm). Vázlatosan jelzett helyiségben, a falak mellett húzódó padokon ülnek a papok és a háttal ábrázolt két apostolt hallgatják. (III. tábla 9. kép.) RMK. I. 15. 166a.
69. ANANIÁS és felesége PÉTER apostol előtt (34 × 39 mm). PÉTER oszlopcsarnok közepén áll s a térdelő házaspártól egy zsák pénzt vesz át. RMK. I. 15. 168a.
70. A középpontban ábrázolt apostol a köréje seregülő tanítványokkal tárgyal (32 × 45 mm). RMK. I. 15. 169b, 179b, 185b.
71. ISTVÁN megkövezése (35 × 40 mm). ISTVÁN egy fa közelében térdel; két oldalról köveket zúdítanak rá. RMK. I. 15. 170b.
72. FÜLÖP apostol és a megtért szerezsen (31 × 42 mm). A szerezsen a fedett utazókocsiban olvas, FÜLÖP apostol a kocsifelhágójára lép. (III. tábla 8. kép). RMK. I. 15. 173a.
73. SAUL megtérése (42 × 33 mm). Az égen JÉZUS látható, kezében győzelmi zászló. A szétáradó fénytől SAUL lova térdrezuhan. A háttérben város körvonalai láthatók. RMK. I. 15. 175b.
74. PÉTER látomása (30 × 46 mm). A fa alatt alvó PÉTER fölött két angyal hatalmas leplet tart, amelyben különböző állatfajták vannak összezsúfolva. RMK. I. 15. 177b.
75. JAKAB apostol lefejezése (32 × 46 mm). Oszlopcsarnok előterében JAKAB élettelen teste hever. A holttest mögött álló hóhér kardját visszahelyezi hüvelyébe. A háttérben HERÓDES egy férfivel tárgyal. RMK. I. 15. 180b.
76. Vitorlás hajó a tengeren (30 × 48 mm). Ez a metszet az apostolok utazásainak szemléltetésére többször ismétlődik. RMK. I. 15. 182a, 191a, 196a, 205a, 207a.
77. PÁL apostol és BARNABÁS a zsinagógában (31 × 46 mm). PÁL nyitott előcsarnokban a zsidó vénéhez beszél; a háttérben BARNABÁS egy férfivel tárgyal. RMK. I. 15. 184a, 189a, 194a.
78. PÁL apostol ördögöt űz (34 × 40 mm). A metszet háttérét három fa tagolja s ezek között áll PÁL és a megszállott leány. RMK. I. 15. 187a.
79. A megtért efezusiak máglyára dobják régi könyveiket (31 × 44 mm). A metszet középpontjában lobogó máglyára egy férfi könyvet dob. Jobboldalt PÁL tanítványai figyelik a jelenetet. RMK. I. 15. 192a.
80. PÁL apostol a jeruzsálemiek előtt (31 × 40 mm). A metszet jobboldalán áll az apostol, szemben vele a vádaskodó tömeg. RMK. I. 15. 197b, 201a.
81. PÁL apostol CLAUDIUS LYSIAS fejedelem kíséretével üldözői elől Cesareaba megy (30 × 36 mm). PÁL karddal és lándzsával felszerelt gyalogos és lovas katonák között halad. RMK. I. 15. 199a.
82. AGRIPPA császár PÁL cesareai börtöne előtt (33 × 39 mm). A metszet jobb oldalán ábrázolt börtönablak mögött PÁL apostol alakja látható. AGRIPPA két férfi kíséretében a börtön előtt áll. RMK. I. 15. 202a, 203b.

JÁNOS APOSTOL „ISTENI JELENISRÜL VALÓ KÖNYVÉ”-NEK ILLUSZTRÁCIÓI

83. I. rész (47 × 40 mm). JÁNOS arcraborulva fekszik, mögötte hét gyertyatartó között széttárt karú, fényes arcú férfi lebeg, jobbában hét csillag. RMK. I. 15. II. rész 137a.
84. IV. rész (45 × 44 mm). JÁNOS az előtérben térdel. Vele szemben a trónoló Atya, akit az evangélisták jelképei és huszonnégy király vesz körül. RMK. I. 15. II. rész 140a.
85. VI. rész (43 × 44 mm). Négy lovas száguld a levegőben: az első fején korona, a második kardot ránt, a harmadik mérleget tart. A negyedik a halál. RMK. I. 15. II. rész 141b.
86. VI. rész (46 × 42 mm). A középpontban oltár áll s körülötte néhány angyal. Az előtérben fekvő testek a hitükért meghaltak lelkét jelképezik. RMK. I. 15. II. rész 142a.
87. VI. rész (41 × 37 mm). Földindulás. A nap elsötétül, a csillagok lehullanak. A földön rombadólt házak és néhány halott hever. RMK. I. 15. II. rész 142a.

88. VII. rész (47 × 42 mm). Négy angyalfő között egy angyal Jézus keresztjével közeledik azokhoz, kiknek homlokát kereszttel jelölték meg. (III. tábla 10. kép) RMK. I. 15. II. rész 142b.

89. VIII. rész (43 × 44 mm). A metszet két szélén trombitát fújó angyalok láthatók. Középen oltár, melyről a tömjénfüst a felhők közt megjelenő Úrig ér fel. János az oltár előtt áll. RMK. I. 15. II. rész 143b.

90. VIII. rész (40 × 37 mm). Az első angyal trombitaszavára láng és köeső hull a háttérben ábrázolt városra. RMK. I. 15. II. rész 144a.

91. VIII. rész (41 × 37 mm). A levegőben lebegő — második — angyal trombitaszavára a tengerből láng csap fel és a hajó darabokra török szét. RMK. I. 15. II. rész 144a.

92. VIII. rész (41 × 37 mm). A középpontban a trombitát fújó — harmadik — angyal látható. Egy csillag lángolva a tengerbe zuhan, az előtérben az elpusztultak holttesteivel hevernek. RMK. I. 15. II. rész 144a.

93. VIII. rész (46 × 43 mm). A metszet felső részében egy angyal — a negyedik — trombitát fúj, mellette az elsötétedett nap és hold látható. A sematikus ábrázolt város felett a pusztulást hirdető angyal lebeg. RMK. I. 15. II. rész 144b.

94. IX. rész (47 × 43 mm). A levegőn trombitát fújó angyal — az ötödik — hasít keresztül. Alatta a lezuhant csillaggal megnyitott kút látható. A kút mellett a kiszabadult sáskáktól elpusztult emberek tetemei hevernek. RMK. I. 15. II. rész 144b.

95. IX. rész (45 × 42 mm). Középen a trombitát fújó — hatodik — angyal lebeg, alatta három pajzsos és karddal felfegyverzett angyal látható. A földön tovaszárguló sereg mögött holttestek hevernek. RMK. I. 15. II. rész 145a.

96. X. rész (40 × 37 mm). A metszet középpontjában ködbe burkolt angyal áll, előtte egy szerzetes térdel. A háttérben sematikus városkép. RMK. I. 15. II. rész 145b.

97. XI. rész (35 × 36 mm). Oszlopsorral tagolt templom végében oltár áll, azon két kőtábla. Az előtérben két férfi és egy sárkány látható. RMK. I. 15. II. rész 146b.

98. XII. rész (44 × 44 mm). A metszet bal oldalán koronás nőalak lebeg, lába alatt holdsarló, feje körül csillagok. Jobboldalt a hétfejű sárkány, a háttérben az Úr s a megmentett gyermek alakja utal a látomásra. (III. tábla, 11. kép) RMK. I. 15. II. rész 147b.

99. XIII. rész (42 × 42 mm). A metszet közepén térdelő férfiakra jobbról a sátán, balról fantasztikus szörnyek támadnak, felülről pedig tüzeső hull. RMK. I. 15. II. rész 148a.

100. XIV. rész (46 × 43 mm). Dombos vidékre épült város felett az evangéliumot hirdető angyal lebeg; feje körül angyalok hárfáznak. E csoport felett a báránys az evangélisták jelképei láthatók. RMK. I. 15. II. rész 149a.

101. XIV. rész (45 × 43 mm). A metszet felső részében Jézus trónol, kezében sarló, szemben vele hódoló angyal. A földön arató, illetve szüretelő angyalok felett az Úr utasításait hirdető angyal lebeg. RMK. I. 15. II. rész 150a.

102. XV. rész (46 × 43 mm). Az előtérben ábrázolt sátánnal szemben királyi öltözetű férfiak állnak. A levegőben a hét füsttel telt edényt tartó angyal lebeg. RMK. I. 15. II. rész 150b.

103. XVII. rész (42 × 45 mm). A paráznság asszonya a hétfejű sárkány hátán elvonul a különböző rangú férfiaktól alakult csoport előtt. RMK. I. 15. II. rész 152a.

104. XVIII. rész (45 × 43 mm). A jobboldalt ábrázolt lángoló város Babilont jelképezi, amelyből néhány férfi menekül csupán. A város felett két pusztulást hirdető angyal lebeg. RMK. I. 15. II. rész 152b.

105. XIX. rész (40 × 38 mm). Az égből alászálló angyal körül lovas sereg szárgul. Az előtérben lezuhanó hétfejű sárkány a legyőzött sátánt jelképezi. RMK. I. 15. II. rész 154b.

106. XX. rész (38 × 34 mm). A középpontba helyezett kulcsot és láncot tartó angyal leláncolja a sátánt. (III. tábla, 12. kép) RMK. I. 15. II. rész 155a.

107. XXI. rész (34 × 36 mm). Jobboldalt, kiugró hegy csúcán János és egy angyal áll. A metszet előtérben három kapuval megerősített város látható; mindegyik kaput egy angyal őrzi. RMK. I. 15. II. rész 156a lev.

A SÁRVÁR—ÚJSZIGETI KIADVÁNYOK FAMETSZETEIT KÉSZÍTŐ MESTEREK

1. *Ismeretlen bécsi kismester.*

1. címlapkeret. RMK. I. 14.

2. címlapkeret *a.* és *b.* lé. RMK. I. 15.2. *I. S. mester = Ioannes Strutiús*2. címlapkeret *c.* és *d.* lé. (signált) RMK. I. 15.

3. záródísz (signált) RMK. I. 15. címlap.

Iniciálék: fehér alapú és sávozott alapú puttós iniciálék.

Illusztrációk: Kálvária-kép, apostol-ábrázolások, a négy evangélista írását szemléltető metszetek; az apostolok cselekedeteit és a jelenések könyvét szemléltető illusztrációk többsége.

3. *Bécsi mester (Hans Rebell?).*NÁDASDY Tamás és KANIZSAY Orsolya egyesített címere. RMK. I. 15. BB_{4b} lev.4. *Ismeretlen mester.*

Iniciálék: RMK. I. 15. 107a, 133b, II. rész 11a, 30b, 74a lev. Az apostolok cselekedeteit és a jelenések könyvét szemléltető feltűnően kezdetleges illusztrációk (RMK. I. 15. 163a, 166a, 175b, 177b, 199a, II. rész 146b, 154b, 155a, 156a).

ELISABETH SOLTÉSZ—JUHÁSZ:

DIE BUCHVERZIERUNGEN DER DRUCKEREI ZU SÁRVÁR—ÚJSZIGET

Zwei bekannte Produkte der um 1536—1537 in Sárvár—Újsziget errichteten Offizin, Johannes SYLVESTERS *Grammatica hungarolatina* (1539), sowie seine Übersetzung des *Neuen Testaments* (1541), bedeuten auch für die Geschichte des ungarischen Buchschmucks Marksteine von grosser Wichtigkeit. SYLVESTERS *Neues Testament* ist das erste, mit Illustrationen ausgestattete ungarische Druckwerk und zugleich unser am reichsten verziertes Presseprodukt des 16. Jahrhunderts. Das Titelblatt wird von einem Holzschnittrahmen eingefasst, das letzte Blatt weist die vereinigten Wappen von Thomas NÁDASDY und seiner Gemahlin Ursula KANIZSAY, den Begründern der Sárvár—Újszigeter Druckerei auf. In dem umfangreichen Werke findet sich ein Kalvarienbild in vollem Blattaussmass, sechs Aposteldarstellungen von grösserem Format, hundert kleinere Illustrationen und zahlreiche Initialen. Den Schmuck des SYLVESTERSCHEN Lehrbuchs der *Grammatik* bilden der Titelrahmen und zahlreiche Initialen in Holzschnitt.

Der Buchschmuck der beiden Publikationen aus der Offizin von Sárvár—Újsziget spiegelt, ähnlich wie die Holzschnitte der übrigen bedeutenderen ungarischen Druckwerkstätten des 16. Jahrhunderts, die Auslandsbeziehungen ihres Begründers getreulich wieder. Den Titelrahmen der *Grammatica* sowie die obere und untere Leiste des Rahmenschmucks im *Neuen Testament* wurden von einem unbekanntem Wiener Kleinmeister in Holz geschnitten, der für die SINGRIENER-Druckerei regelmässig arbeitete. Schöpfungen dieses Meisters, die den Sárvár—Újszigeter Rahmenverzierungen sehr nahe stehen, lassen sich im *Novum Testamentum* Gabriel PESTIS (Wien, 1536), in Friedrich NAUSEAS *Zwei sonderliche Predige* (Wien, 1535), sowie auf dem Titelblatt der bei SINGRIENER erschienenen sogen. *Kaufordnung* erkennen.

Der schönste Sárvár—Újszigeter Holzschnitt, das vereinigte Wappen der Familien NÁDASDY und KANIZSAY erinnert mit seiner eleganten Zeichnung, seiner feinen Ausführung und dem metallischen Glanz an die Wappen des hervorragenden Wiener Formschneiders HANS REBELL.

Das Kalvarienbild, die Aposteldarstellungen und die Mehrzahl der kleineren Illustrationen wurden von dem Monogrammisten I. S. angefertigt, den wir an der Hand der von Johannes SYLVESTER an Thomas NÁDASDY gerichteten Briefe mit dem von Wien nach Sárvár berufenen Formschneider Johannes STRUTIUS identifizieren können. Während seines Aufenthaltes in Sárvár stand STRUTIUS in reger Verbindung mit der SINGRIENER-Offizin; im J. 1540 wanderte er nach Ingolstadt ab.

Die mit Putten verzierten Initialen der Sárvár—Újszigeter Druckerei stehen unter dem Einfluss des Initialenmaterials der SINGRIENERSCHEN Werkstatt (24×24 mm). Die auffallend primitiven Initialen und Illustrationen hat eine ungeübte Hand, wahrscheinlich kein Xylograph von Beruf (Johannes SYLVESTER?) hergestellt.